

Տեսակը Վահագն Մուղնեցյանի երկերում

Մուսաննա Թումանյան

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.1-119>

Հանգուցային բառեր. կերպար, կերպարային մտածողություն, կերպար-բնավորություն, անհատ, անհատականություն, ուժ, ժառանգորդում

Ներածություն

20-րդ դարի 60-ականների գրողական սերունդը շրջադարձ կատարեց դեպի մարդու ներաշխարհ, հերոսականի հաճախ կադապարային մտածողությունը տեղի տվեց, շեշտադրվեց հատկապես անհատականը: Գրականագետ Ա. Բոչարովի ընդգծած շղթան՝ հերոս-կերպար-անհատականություն, իսկապես «օրինաչափ» էր և բերում էր գրականագիտության կարևորագույն խնդիրներից մեկի՝ գեղարվեստական կերպարի, կերպարային մտածողության զարգացման, չափումների բազմազանեցման ողջ ընթացքը՝ ընդգծելով 20-րդ դարի երկրորդ կեսին մարդ և կերպար, անհատականություն և մարդ, բնավորություն և կերպար, խառնվածք և մարդ և նմանատիպ մի շարք այլ առնչություններ: Գրական երկի համակարգում միշտ էլ կենտրոնական է եղել կերպարը. պատահական չէ, որ գրականագետների կողմից այն համարվել է երկի միջուկը, գործողությունների շարժիչ ուժը: Այնուհանդերձ 60-ականների և հաջորդած սերունդները կատարեցին ավելին՝ կերպարային մտածողության շարժումը տանելով առավելապես դեպի ներս՝ ներաշխարհ. ինքնագննումը դարձավ ոչ թե նպատակ, այլ անհատականության լինելության կերպ: Գրականություն բերվեց կերպար-բնավորություն-անհատականության մի տեսակ, որի գերագույն խնդիրներից էին և՛ ինքնագննումը, և՛ այլ կերպարների տված գնահատման գործընթացում տեղի ունեցող փոփոխությունները. փնտրվում էր մարդու տեսակը:

Տեսակ և նրա դրսևորումը Վ. Մուղնեցյանի երկերում

Վ. Մուղնեցյանի երկերում (և՛ արձակ, և՛ չափածո) անընդհատ է ներհայեցում-«ինքնահերձում»-ը, իր իսկ ձևակերպամամբ.

Հիմա գիտեմ, փորձությունն այս / պարզել է Երկինքը ինձ, – / Որպես շնորհ բացառական, / ինքնահերձման միջոց որպես, – / Հիմքից պիտի ինձ ավերեմ՝ / վերակերտեմ հիմքից նորից՝ / Մինչև ճամփան Քո ցուցանած / ինձ այցելի հեռուներից... [5, 14]:

Գրողը ինքնահերձման ճանապարհին ունի բազմաթիվ հարցումներ, որոնք ծնվում են այդ բարդ գործընթացում. նա ձգտում է իրեն՝ գրող-մարդուն ևս ճանաչել, ինչը կարող էր դառնալ ինքնության և գրականություն բերած անհատների ճանաչում-գնահատանքը: «Զոհանվերում» ընդգծելով ներսից

խաչվածների խնդիրը՝ «Չէ՞ որ բոլորս խաչված ենք ներսից» [5, 135], Ալևորից լսած լինելով իր հարցերի («Այն ո՞վ է, որ խանգարում է ժողովել մտքերը իմ, / Ո՞վ է, որ ուզում է կորցնել իմ անձը, / Ո՞վ է շարունակ պատերազմում իմ դեմ») [5, 132] պատասխանը, ինչը ուղղում է գրողին դեպի իրեն, հետագա ընթացքի շատ կարևոր ուղղորդում-ծրագիր է ստանում. «- Քո նախահայրը իմաստուն էր մեծ, / Ինչո՞ւ դու այսչափ փոքր մնացիր, / Ժամանակ դեռ կա, ներսդ բորբոքիր, / Փորձիր հասկանալ ինչ որ ասացիր» [5, 136]:

Նախահայրերի խնդիրը տարբեր կտրվածքներով կա Մուղնեցյանի երկերի միֆոլոգիզմի մեջ. բանահյուսական, էպոսային հիշատակումների (գառնարած Դավիթ, թրի թափ, Քուռկիկ Ջալալի, Առյուծ Մհեր, Մելիք...), ուժի, տեսակի, սոսիալ ժառանգական գծերի ճանաչումը դրա վկայությունն է: Մուղնեցյանի էպիկ մտածողությունը և գրողական տաղանդը դիպուկ է բնորոշել Ս. Մարիկյանը, որը, անդրադառնալով գրողի երկերում չարի և բարու (հակված ենք այն տեսնել որպես տեսակի արտահայտություն, հատկապես որ խնդիրը քննարկվում է սոցիալական ժամանակի և մարդկային կենսահոգեբանական տարերքների բացահայտման ծիրում) խնդրին, նշում է. «Նրա հերոսները լիարժեք մարդիկ են, անհատապես ընդգծված ու կամային, ֆիզիկական և հոգևոր չափազանց ուժեղ բունկումներով ու կրքերի հեթանոսական արտահայտությամբ» [7, 425]:

Մուղնեցյանը տեսակի ճանաչումը տեսնում է նաև գենեզիսի մեջ՝ «մարդու կողմն է ինքն իր մասին հավաստում» [5, 16] երկնաքարե նամակների մեջ: Իհարկե, կողի որոնումը տրված է ինքնահերձվող տեսակին: Եկվորներից մինչև իր ժամանակի մարդը, ազգ-նախահայրերից մինչև 20-րդ դարավերջ անհատը անցել է ինքնաորոնման դժվարին ճանապարհով, սակայն այլ կշռույթ են ունեցել դրանք: Գրողների՝ 60-ականների և հետագա սերունդների մոտ դիտարկվել է սեփական ես-ի ճանաչման և ներսի խնդիրը (այն փուլայնության արտահայտություն է). իր և իր միջև արգելանքի խնդիր կա Պ. Սևակի, իր և իր միջևինը՝ Ա. Այվազյանի, ներսի ներսի ներսի մարդու որոնումը կա Հ. Մաթևոսյանի, ինչպես նաև այլոց մոտ: Մարդ և աստված հարաբերության մեջ Մուղնեցյանը, փնտրելով Տիրոջը, որպեսզի խոստովանի, ի վերջո նրան գտնում է իր «ներսի ներսում»: Այս որոնումը գրողի համար ապրելու կերպ է, գիտակցականի և հոգեբանականի չափում. այդ է վկայում նրա «Զոհանվերի» «Բաց է իմ ներսը» սկսվածքով հատվածը: Գրողը անհատին, եսին և տեսակին կարող է չափել տարբեր հարթություններում. նա տարբերություն (բայց ոչ պատնեջ) է դնում իր ես-ի և իր տեսակի միջև (Ես-անհատը սոցիալական է, որը կյանքի հորձանուտում կարող է տարբերվել). «...շարունակում եմ կիսել վշտերը այլոց, / որովհետև այդ ես չեմ, - / դա տեսակն է իմ, - / որն այնուհետև, որքան էլ ցավեմ, / պիտի կրկնվի» [4, 165]:

Ժամանակների հողովույթում տեսակը կրել է բազմաթիվ փոփոխություն-

ներ, ինչը գրողի համար շատ ցավոտ բացահայտում է, իր տեսակի մարդու (տեսակի) ճանաչման դժվարին գործընթացում նա փնտրում է ընդհանրապես մարդուն և խոր ցավ ապրում, քանի որ եթե նախկինում ծախվել է մարդու մարմինը, ապա իր ժամանակներում ծախվում է մարդու խոսքը, հարբած մարդու ճիշը, խիղճը, սրտի տրոփը, և մարդն արժեք չունի («Ընթածիր»): Թե ապագայում ինչպիսին կլինի այդ վաճառքը, և ուր կտանի մարդուն, – մնում է չըմբռնված, ուստի հարց է ուղղում Տիրոջը. «Էհ, ինչ իմանամ, այսպես որ գնա, / Մի բան կարժենա՞ կյանքը իմ որդու: / Տե՛ր, գուցե թաքուն ականջիս ասես՝ / Երբ պիտի մի օր նմանվենք մարդու» [4, 234]:

Հեղինակը անսքող ցավ է ապրում մանկության հուշերից օտարման, «հեքիաթի խնձոր որոնողներից» անդարձ հեռացման (որ շատ կարևոր, ավելի շուտ գերխնդիր) «...և շատ հեռացանք – հեռու ենք մեզնից» [5, 105] իրողությունները:

Հեղինակի տեսակի ինքնաճանաչումը տարրալուծվում է ընդհանրապես մարդու տեսակի ճանաչման մեջ: Առկա է գրողական մի շատ կարևոր խնդիր. չափածոյի մեջ առաջնային է հեղինակի տեսակի հարցը, արձակում՝ անհատականության տեսակի հարցը (այստեղ «հերոս», «կերպար» եզրույթները չենք օգտագործում որոշակի նպատակադրմամբ. շեշտադրելու ենք կերպար-բնավորություն-անհատականություն-անհատ զարգացման աստիճանները):

Կա նաև երկրորդ խնդիրը. արձակում (թեկուզև մոգական) ուժեղ էպիզոնը, էպիկական կերպար-բնավորությունը նոր խնդիրներ է առաջադրում: «Ալիզ»-ում, «Եկվորներ»-ում, բերելով ընդհանրապես մարդու և անհատի տեսակի գուգորդումները, էպիզոնը խորացնում է ուժեղ, արու, տղամարդ տեսակի խնդիրները (անդրադարձ կա նաև հոգով ուժեղ լինելու խնդրին):

Մուղնեցյանի էպիզոնի ակունքները, տեսակի բնութագրումները գալիս են ազգային էպիկ մտածողությունից: Գրողը շեշտադրում է արու և ուժեղ տեսակը, հավասարություն է դնում «արու» և «տղամարդ» հասկացությունների միջև: Արուն առաջին հերթին կենսաբանականի կրող է, սակայն գրողի մոտ առկա են և՛ «քայլը արու», և՛ «թներն իմ արու», «առնական ձեռքը», «առնական, առողջ հոգիները» (միայն վերջին բնութագրումն է, որ ուղղակիորեն չի կապվում հեղինակի և հոր հետ). «Առնական-առողջ հոգիները / Կորցրին խոսքի մուր երդման...»: Ցավոտ այս փաստը (առկա է նաև միջր. խոսք-երդումը «Մասնա ծոեր»-ում գերխնդիր է) ժամանակի՝ մարդկային էությունը ջախջախող կնիք ունի, որին երբեք չի կարող ենթարկվել գրողի ժառանգած արյունը, արու տեսակը:

«Արու» և «տղամարդ» հասկացությունները կարևոր դեր ունեն կերպարային բացահայտումների համար վերջինը հաճախ է օգտագործվում սեռը

բնութագրող չափումներով, հաճախ կենցաղային-առօրեական է, իսկ «արուն» որոշակիորեն կրում է նախնականի և միջակների կնիքը:

Կերպարների չափումների համար շատ կարևոր է կերպարի գնահատանքը այլ կերպարների միջոցով (Թագուհի, Բագո), կարևորվում է նաև ժառանգորդման խնդիրը (Մարտին, Օղբաթ, Վահրամ և այլք), վերջինիս համար ընդգծվում է «իմ ասլան տղեն, Օղբաթի տղա Օղբաթը» [1, 290], կամ գենետիկ սկիզբն ամրագրում-բացահայտում է. «Արունդ շատ ա իմը...» [1, 293], սոցիալական մարդու կտրվածքով գենը չի գործում. այստեղ հավաքականությունն է առաջնայինը: Մուղնեցյանի վեպերում կան Բոշի թաղի, Դիմացի, Մուշեղի տղեքի և Ալանի վիրուսիների տեսակները, ինչպես նաև վերջիններիս «գյաղեք» տեսակի սխալ բնութագրումը, որ տալիս է Թորգոմը. այն հասարակական-սոցիալական է. արժեքի գնահատումը փոխվել է հասարակության մի շերտի գիտակցության մեջ:

Այստեղ կերպարների բացահայտման համար կարևորվում են վարքը, արտաքին ու ներքին սոցիալական հոգեբանական առնչությունները: Դիպուկ է Ս. Փանոսյանի խոսքը. «...սոցիալական ուղղակի հիմնավորումներից Մուղնեցյանն ավելի հաճախ հրաժարվում է՝ հակադրելով հոգեբանական բացահայտումներն ու միջանձնային հարաբերությունների պատկերումը: Մասկայն բնորոշ ու գտնված թեկուզև մի շտրիխ լիովին բավարար է կեցության առանձնահատկությունների մասին պատկերացում կազմելու, գոյության զարկերակը բռնելու համար» [10, 109]:

Մուղնեցյան-գրողի, ինչպես նաև գրականություն բերած նրա անհատանհատականությունների համար որպես ինքնաչափում օգտագործվում է ուժի, ուժեղի չափումը: «Բազմաշավիդ» ժողովածուի «Խոկումներ» բաժնում նա գրում է. «Ահա հասկացա, որ ուժեղ մարդ եմ, քանի որ՝ իմ մտքի սավառնումները կարողանում եմ զսպել ճիշտ ժամանակին» [5, 321]: Կարող ենք այդ տարածել նրա կերպար-բնավորությունների մի շերտի վրա:

Կերպար-բնավորությունների մոտ կա ուժի պաշտամունքը: Բոշի թաղում, Դիմացում, Մուշեղի թաղում, Թորգոմի և Հաբեթնակի միջավայրում ուժն ընդունված է, սակայն վերջին երկուսի մոտ այլ տեսակետ կա: Բոշի թաղը հարգում է ուժեղին (անգամ ոչ իրենց ընդհանրությունից էլած միլիպետի մասին ասվում է, որ աչքերի մեջ իշխողի ուժ կար, հնազանդեցնողի հավատ կար), Փիղ Միկիչի համար ընդգծվում է ֆիզիկական ահեղի ուժը ու հորդուն էներգիան, Գրետայի համար՝ ուժեղ ներկայությունը, Գնելի «կոպիտ, ուժեղ դիմագիծը»: Ուժի պաշտամունքը ժառանգորդված է հիշողության, արյան գենով. Մուրեն-Գոնոյի ուժի նկատմամբ Գնելի երկրպագությունը դրա վկայությունն է. նա «երկրպագում էր իրենից առաջ ապրած բոլոր ուժեղ տղամարդկանց»: Մանավազը դրա մեջ տեսնում է ազգային մտածողությունը և հոգեբանությունը. Մասնա ծոերի արյունը կա. «Առյուծ Միերի գարմը հո անհետ չկորավ» [2, 308]:

Մուշեղը և Ալանը ունեն ուժի իրենց բանաձևը: Մանավազի գնահատանքին՝ «և հոգով ուժեղ, և մարմնով» [2, 224], Մուշեղը պատասխանում է. «Դե հոգով ուժեղ ենք,– պատասխանեց Մուշեղը,– որովհետև կո՞րվ ենք տալիս ընդամենը մեր նամուսն ու պատվասիրությունը տեղը պահելու համար: Էդ դեպքում էլ գիտես, ծունկի գալ չի կարելի, էս դեպքում ծունկի գալը մեռնելու պես բան ա: Ջանի ուժն էլ, ի՞նչ ասեմ, Մանավազ ջան, եսիմ» [2, 224]: Կարևոր է Մանավազի եզրահանգում-ամփոփումը. «Էդ ասա՛ դուք ժողովրդի խասիաթին եք, էլի» [2, 224]:

Ուժի ընկալումների մեջ հասարակության շերտերի մեջ ըմբռնումների կոնֆլիկտ կա. այլ է Թորգոմի տեսակետը. իր և Հաբեթնակի անցած ճանապարհը հիշելիս, այդ թվում՝ իրենց վարպետի արհեստանոցը նրա ձեռքից թոցնելը, ժողովրդի հոգեբանության համար անընդունելի արարք կատարողներին չափում է մեր էպոսի չափումով՝ «...ուժեղ, աղյուծ դարձած տղեք» [2, 412]: Սա այն դեպքում, երբ Թորգոմը և Հաբեթնակը դառնում են փողի ուժի կրողներ:

Մուղնեցյանը բերում է նաև «գոռբա» տեսակը: Այս խնդրում նկատված են Բակունցի և Մուղնեցյանի մտածողությունների աղերսները: Համադրելի են Փիղ Միկիչի, Օղբաթ Մարտինի, Մուշեղի, Ալանի տեսակը, «Կյորեսի» Գյուրջի Օբինի, Ղաթրինի Աղալոյի, Պարան-Պարան Ավանեսի, Յուլ Օհանի տեսակները, իսկ «Չոռբա» պատմվածքի և «Կարմրաքարի» հերոսները՝ Թորգոմի և Հաբեթնակի հետ: Ֆիզիկական և հոգեկան ուժերին հակադրվում է փողի ուժը: Այս արդեն ժամանակի փիլիսոփայությունն է, արժեքների վերագնահատում, որը որևէ կապ չունի ժողովրդի էպիկական մտածողության հետ: Ուժը կորցրել է իր նախնական իմաստը: Հաբեթնակը տալիս է այսպիսի ձևակերպում. «Կա յ, աշխարհ, մենձերից չվախեցանք, մենձանալով՝ քյորփեքի դեմ խեղճացանք: Չէ, սրանց պետք է փողով առնենք, փողի դեմ խաղ չկա»: Մուղնեցյանը Թորգոմ-Հաբեթնակ գոռբաների տեսակը միատարր չի ստեղծել: Այդ տեսակին տրված է և՛ ֆիզիկական ուժ, և՛ հաղթելու կամք, և՛ էպոսային բաց պայքարի արժանապատվություն: Թորգոմի «հաղթելու սովոր արյունը» նրան նաև արժանապատվություն է տվել. «...նա երբեք խաղի օրենքների դեմ ոտնձգություն չէր արել, երբեք չէր դրժել իր խոսքը» [2, 214]: Մուղնեցյանը գոռբաների այս տեսակը ներկայացնում է բարդ և բազմաբնույթ հատկանիշ-տրայամբ:

Մարդկային տարբեր հարաբերությունների ծիրում նրանք կարող են փոխել իրենց վարքը. հաղթելու մոլուցք-պայքարից չիրաժարվող Թորգոմը և Հաբեթնակը, որ կյանքի խաղերի բոլոր ընդունելի և մերժելի օրինաչափություն-կանոնները լավ գիտեին, հեղինակի բացահայտմամբ, Ճաճոյենց տղեքի դեմ «խաղ չունեին»:

Մաքուր ուժի և հոգևոր ուժի գոռբայությունը մաքուր ուժի արտահայտու-

թյուններն են. վեպերում սկիզբ-տերերը դրա կրողներն են, որ պաշտպանում են իրենց տարածքը (ոչ միայն աշխարհագրական-սահմանային):

«Ալիզ» վեպում հստակ գծված են Բոշի թաղի, Դիմացի, քաղաքի սահմանները: Ավտոբուսի մուտքը Դիմաց «ոտնձգություն» էր Դիմացի թաղի հեղինակությունների պատվի դեմ, ուստի ավտոբուսին վիճակված էր ծանր բախտ. «...ավտոբուսը ծածկվեց Դիմացի գոռքաների անուններով՝ Ժելեզնի Նշան, Կառուլ Մնդե, Ստալ Դունյա...» [1, 66]: «Եկվորներ» վեպում Զոռբայի ընկալումն արդեն նոր ժամանակի սոցիալական տեսակն է ընդգծում: «Տարու» վեպի մեջ խնդիրն ավելի բարդ է. տեսակը և բնավորությունը միմյանցից տարանջատվում են (ասածը չի կապվում Բագոյի հետ):

Տիրոջ գաղափարը հայ գրականության զարգացման փուլերին հատուկ է. այն շատ խորը դրսևորվեց նաև Հ. Մաթևոսյանի մոտ: Մուղնեցյանը բերում է նաև տերերի պայքարը հոգու տիրույթների պաշտպանման համար: Զավթիչների տարատեսակությունների դեմ պայքարը «արյան հիշողության» արգասիք է, որ իր մեջ պահում է աշխարհի և հայի տեսակի արարման օրից մղած պայքարը:

Ս. Աղաբաբյանը «Անհատականության կոնցեպցիայի անկյունաքարը» հոդվածում բուշարովյան «հերոս-կերպար-անհատականություն» եռաչափությունը, ընդունելի համարելով նաև հայ գրականության զարգացման 60-80-ական փուլի համար, գրում է. «...զարգացման արդի փուլում, ինչպես երբեք, առագաստ է բացել հոգևոր կեցության հետազոտման, աշխարհի հետ նրա ունեցած կապերի քննության, բարոյական արժեքների գնահատման, անհատականության խոր ճանաչման գեղագիտությունը» [11, 191]: Մուղնեցյանը չափածոյում և արձակում անդրադառնում է այդ խնդիրներին («Զոհանվերում», չափածո այլ գործերում՝ Ալևորի, Հեռավորի, արձակում Ղարիբ ծերունու խնդիրը բավականին տարողունակ է և այստեղ չի քննարկվի):

Բարոյական արժեքներն անմիջականորեն են բնորոշում տեսակը: Մուղնեցյանը ունի իր չափումները, օգտագործում է «բնույթ», «բնավորություն», «տեսակ» եզրույթները, ինչպես նաև «խաայաթ»-ը: Գրականագիտական բառարանը «Խարակտեր» եզրույթի համար հղում է կատարում «Բնավորություն» եզրույթին. վերջինի մեջ էլ դրանք կողք կողքի են՝ նույնականությունը շեշտելով: «Բնույթ» բառը որպես գրականագիտական միավոր, բացակայում է ժամանակակից հայոց լեզվի քառահատոր բառարանում. առկա են «բնույթ» (Մուղնեցյանի մոտ կա), «բնույթ», «բնավորություն», «խառնվածք» բառերը: «Բնավորություն» բառի գլխավոր իմաստային հատկանիշը որակվում է որպես «Մարդու հոգեկան բոլոր հատկությունների ամբողջությունը, որը արտահայտված է նրա գործողությունների և վարքի մեջ, խառնվածք» [12, հ. 1, 331], իսկ «խառնվածք»-ի համար գրում է. «...նույնը բնավորության 1-ը, 3 (փխբ.) – Անձ, որ ունի այդ հոգեկան որոշ հատկանիշների ամբողջությունը»

[12, հ. 2, 492]: Մուղնեցյանը «բնույթ» և «բնավորություն» եզրույթները օգտագործում է որոշակի տարբերակմամբ: Խոսելով Ջուլումի մասին՝ նա գրում է. «...չնայած իր ցեղական բնույթին ու մարտական բնավորությանը՝ նա դեռ ոչ մի հերոսական արարք չի գործել հանուն հայրենյաց» [2, 232]:

Բնույթը և բնավորությունը Մուղնեցյանի համար անհատների և անհատականությունների ճանաչման բանալիներն են: Նրա երկերում անհատը խորությամբ ճանաչում է թե՛ տեսակը, թե՛ բնույթը, թե՛ բնավորությունը. այդ են վկայում Ցոլակի, Մոսոյի, Թորգոմի, Հաբեթնակի և այլոց մասին եղած բնորոշումները: Ընդ որում՝ անընդհատ շեշտվում է բնույթին հավատարիմ լինելու փաստը («...իր բնույթին հավատարիմ զգուշացավ» [1, 64], «...մնաց իր բնույթին հավատարիմ» [2, 239], «Մոսոն մնում էր իր բնույթին հավատարիմ» [2, 235] և այլն):

Կերպար-բնույթ-բնավորություն

Արիստոտելն իր «Պոետիկա» մեջ խոսում է բնավորության մասին («Պոետիկա»-ում կերպարը և բնավորությունը նույնաչափ են): Ընդգծվում է բարոյական սկզբունքի խնդիրը. «Բնավորություններն ընդհանրապես դրսևորվում են, երբ գործող անձերը խոսքով կամ գործով ազդարարում են իրենց բարոյական սկզբունքը» [6, 178]: Մուղնեցյանը շեշտադրում է հատկապես բնույթը: Ջուլումիին տրված հեղինակային բացահայտումից կարող ենք դիտարկել, որ Մուղնեցյանը հիմնականում տեսակը և բնույթը դարձնում է համաչափ, սակայն «Եկվորներ» երկում հանդիպում ենք Ալանի կողմից մի բացահայտում-ինքնաչափման. «Մարդու բնույթն ու տեսակը հո նոր չփոխվե՞ց. միշտ էլ ստորներ են էլել, խարդախներ, դավաճաններ, ծախու արարածներ, և նվիրյալներ, զոհաբերվելու ընդունակներ: Էս վերջին տեսակը ամենից շատ ա իր հոգու վրա ծանրություն քաշում, ուրիշների գործած մեղքերի համար էրվում ու խորովվում: Բայց որ դրանք չլինեն՝ մարդկանց հասարակության մեջ հավասարակշռությունը կխախտվի. ոնց որ պատը մենակ խիբարով շարես» [2, 20]: «Վերջին տեսակի» ընդգծումը շեշտադրում է տեսակի գերակա խնդիրը: Ակնառու է, որ Մուղնեցյանը «տեսակ» բառի բառարանային 5-րդ իմաստը նկատի ունի [տե՛ս 12, հ. 4, 486]: Սակայն հարկ է ուշադրություն դարձնել նաև լեզվական կողմին. Մուղնեցյանից վերը բերված հատվածում ունենք «բնույթ» և «տեսակ» ենթակաները, որոնց հետ «չփոխվեց» ստորոգյալը դրված է եզակի թվով: Այս հանգամանքը որոշակի ճշտում է կատարում. բերված հատվածում «բնույթ» և «տեսակ» եզրույթները նույնական են Մուղնեցյանի մոտ:

Ս. Արզումանյանն իր «Արդի հայ վեպը» աշխատության մեջ, քննելով Մուղնեցյանի վեպերի («Ալիզ», «Եկվորներ») կերպարավորման միջոցները, ճշմարտացիորեն ուշադրություն (թեև հպանցիկ) է դարձնում ինչպես հերոսների դիմանկարներին ու բնավորություններին, այնպես էլ կերպարների

բնությանը: Ս. Աղաբաբյանը բնավորության համար անհրաժեշտ է համարում իրական բախումը («Արդիականություն և գրականություն»): Պահանջվող իրական բախումն առկա է Մուղնեցյանի երկերում մի քանի կտրվածքներով ես-ը և ներքին ես-ը, մարդը և շրջապատը, ազգը և տոհմի գենը, էթնոսի գենը. բոլոր դեպքերում առկա է գեղարվեստական կոնֆլիկտը: Արձակում բավականին ընդգրկուն է սոցիալական մարդու խնդիրը: Սոցիոլոգիական հանրագիտարանային բառարանում տրված են խարակտերի և սոցիալական խարակտերի [տե՛ս 13, 398] բնութագրումները: Առաջինը բնութագրվում է այսպես. համեմատաբար կայուն հոգեկան, մարդկային հատկանիշների ամբողջություն, որոնք որոշում են տվյալ սուբյեկտի համար բնորոշ վարքի և գործունեության ձևը, նրա վերաբերմունքը աշխարհին և ինքն իրեն..., իսկ 2-րդի համար՝ բնավորության այն հատվածը, որը բնորոշ է անհատի մտերիմ միջավայրին, նրա «նշանակալի ուրիշներին», և որը ձևավորվում է սոց. դետերմինանտի ազդեցության ներքո, անհատի, խմբի, ազգի, հասարակության և այլնի բնավորությունը, որն անհրաժեշտ է որոշակի համայնքի բնականոն գործունեության համար և հանդիսանում է նրա նախագիծը: Մուղնեցյանի արձակում այդ ամենը կա:

Գեղարվեստական գրականության զարգացման արդի փուլում, ինչպես և նախորդում, ջարդվում է կերպարի կայուն/ստատիկ վիճակ-կաղապարը. այն իր պատկերային համակարգ լինելու հատկանիշով «նեղ» է մարդուն ներկայացնելու համար: Սոցիոլոգիան և հոգեբանությունը տարբերակում են մարդ, անհատ, անհատականություն, անձնավորություն և բնավորություն (характер) բազմազանությունը: Մարդը սոցիոլոգիայի տեսանկյունից ձևակերպվում է որպես Երկրագնդի կենդանի էակների զարգացման վերին աստիճանը, որը հասարակական գործունեության և մշակույթի սուբյեկտ է [տե՛ս 13, 405], անհատը՝ որպես առանձին գոյություն ունեցող օրգանիզմ և առանձին վերցված մարդ [13, 101], անհատականությունը՝ որպես առանձին վերցված մարդ: Էդ. Ջրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի գրականագիտական բառարանում տեղ է գտել միայն «անհատականացում» եզրույթը:

Կարող ենք եզրակացնել, որ վերոբերյալ եզրույթները մեզ մոտ կարևորվում են նաև նշանի և նշանակյալի տեսակետից:

Արդեն նշվել է արդի արձակի կերպարային մտածողության եռաչափությունը. պետք է նկատել, որ մուղնեցյանական մոտեցումը տեսակ-անհատականության կրողն է: Նա տեսակը դնում է բազմաբարդ հարաբերությունների հիմքում և հենց տեսակի սահմաններում կատարում բազմաշերտ խմբավորումներ:

Տեսակի կրողներ են և՛ Մարտին ապերը, և՛ Փիղ Միկիչը, Բուբուշը, Համոն, Սիմոնը, Մուշեղը, Ալանը, Թորգոմը, Հաբեթակը և այլք: Կարելի է կատարել միայն տեսակի ամենաճանաչելի գծերով խմբի ստեղծում, բայց

դրանք երբեք նույնական չեն լինի: Վերոնշյալների մոտ ընդհանուրը ուժի գնահատումն է, սակայն շատ են տարբերակումները: Գրողը, տարբեր չափումների միջոցով, հաճախ տեսակ-անհատականությունների ինքնաբացահայտմամբ, արարքով և շրջապատի գնահատող հայացքով բացելով տեսակների տարակարգությունը, Ղարիբ ծերունու տիեզերական մեկնաբանմամբ բերում է անշարժ-փոփոխականի հարցը. «...մարդու տեսակները միշտ նույնն են եղել. չեն փոխվում ու չեն փոխվի. ուժեղը կմնա ուժեղ, թույլը՝ թույլ, վախկոտը վախկոտ կմնա, անվախը՝ անվախ, բարին՝ բարի կմնա և չարը չար» [2, 202]... Գրողը գեղարվեստական մտածողության պարադոքսալ վիճակներ չունի. Ղարիբ ծերունու խոսքի մեջ թվարկվածը հատկանիշների էտալոնային ըմբռնումներն են, տեսակ-անհատականությունների մեջ՝ կյանքի, հասարակական-սոցիալական գիտակցության կողմից «արբագրված» ընկալումները:

Ս. Աղաբաբյանը «Արդիականություն և գրականություն» աշխատության մեջ, խոսելով իր ժամանակի հերոսի մասին, գտնում է, որ գրական հերոսի բազմակողմանի անհատականությունը հարվածներ է կրել, մոռացության է մատնվել մարդկային բնավորության սոցիալական էությունը, նյութը չի իրացվել գեղարվեստորեն արտահայտիչ և լիարժեք, հոգեբանություն մարմնավորող բնավորությունների միջոցով: Նա ցավով նկատում է, որ «խոր չէ բնավորության վերլուծության ու ստեղծման գեղարվեստական կուլտուրան, երբեմն սխալ ու մակերեսային են բացատրության այն միջոցները, որոնք պետք է ստեղծեն հերոսների ու հանգամանքների միասնություն, երերուն են այն ներքին կապերը, որոնց միահյուսումից էլ կերտվում է բնավորությունը» [9, 62]: Այս մտահոգությունը առաջացել է ժամանակի գեղարվեստական գրականության ուսումնասիրման համատեքստում, առավելապես Շահեն Թաթիկյանի «Նրա ճանապարհը» եռագրության հերոսի՝ Սամվելի առումով: Սակայն կարևոր են բնավորության կերտման ուղիների և միջոցների թվարկումը, իրական բախումների, ներքին հակամարտությունների բազմաչափության պահանջը: Մուղնեցյանի կերտած կերպար-բնավորությունները լուծում են գրականագետի առաջադրած խնդիրները:

Հայ գրականագիտության մեջ շատ չեն բնավորության կերտմանը ներկայացվող միջոցների և եղանակների, բնավորության ճանաչման համակարգված մոտեցումները: Այնուամենայնիվ, ձեռք բերված տեսական միտքը թույլ է տալիս ասելու, որ արդի արձակը հաղթահարել է բացերը. 60-80-ական թվականների գրականության զարգացման փուլում տեսակ-բնավորությունը գեղագիտական նոր բարձունքի նվաճում է:

Այսպիսով՝ Մուղնեցյանի ստեղծագործությունները (չափածո և արձակ) գեղագիտական նոր մոտեցումներով, կյանքի առեղծվածի խոկումներով, տիեզերքի, մարդու և անհատի հերձումներով էականորեն հարստացնում են և բազմազանեցնում կերպարային մտածողությունը. բնավորությունը դառ-

նում է լիարյուն և համապարփակ: Հաճախ է միֆը տարբալուծվում կյանքի իրական պատկերների մեջ ստեղծելով բազմահամակարգ իրողություն, ինչը ուժեղ հիմք է դառնում տեսակ-բնավորության ճանաչման համար:

Հոդվածի մեջ անդրադարձ է կատարվել միայն ուժի գիտակցության տարասեռ հատումներով առանցքի շուրջ հավաքված տեսակ-բնավորություններին, կան շատ այլատեսակություններ, որոնք քննության չեն առնվել որպես տիպաբանական այլ համակարգեր:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.1-119>

Գրականություն

1. Մուղնեցյան Վ., Ալիզ, «Սովետական գրող», Երևան, 1986:
2. Մուղնեցյան Վ., Եկվորներ, «Սովետական գրող», Երևան, 1989:
3. Մուղնեցյան Վ., Տաբու, «Ոսկան Երևանցի», Երևան, 2008:
4. Մուղնեցյան Վ., Բազմաշավիղ, «Ոսկան Երևանցի», Երևան, 2003:
5. Մուղնեցյան Վ., Ջոհանվեր, «Ոսկան Երևանցի», Երևան, 2013:
6. Արխատոտել, Պոետիկա, Երևան, 1955:
7. Մարինյան Ս., Հայոց գրականության երկու դարը, հ. 3, «Զանգակ-97», Երևան, 2002:
8. Արզումանյան Ս., Արդի հայ վեպը, հ. 5, ՀԳՄ հրատ., Երևան, 1965:
9. Աղաբաբյան Ս., Արդիականություն և գրականություն, «Հայաստան», Երևան, 1965:
10. Փանոսյան Ս., Արդիական չափանիշներով, «Սովետական գրող», Երևան, 1988:
11. Ժամանակակից հայ արձակը, ՀԱԱՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան, 1981:
12. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, ՀԱԱՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան, հ. 1, 1969, հ. 2, 1972:
13. Социологический энциклопедический словарь. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 2000.

Тип личности в произведениях В. Мугнецяна

Сусанна Туманян

Резюме

Ключевые слова: образ, образное мышление, образ-характер, личность, индивидуальность, сила, наследственность

Магистральной темой новейшей армянской литературы с 60-х годов 20 века становится, освободившаяся от бремени зачастую шаблонных образов, тема воспевания человека. Первостепенную важность приобретают проблемы индивидуализации, убедительность, оригинальность и правдивость персонажей художественного произведения.

Интерес к этим вопросам очевиден и в произведениях В. Мугнецяна: в сборниках «Многостезия» и «Приношения», романах «Ализ», «Пришлые», «Табу».

Для автора особый интерес представляет тип личности, его жизненная философия. Он неотделим от времени, среды, корней. Память предков созданных им образов-характеров стремится к детерминации генетического кода народа. Личность погружена в себя, анализирует свои поступки, «анатомирует» себя в поисках своей индивидуальности, в познании самого себя.

Герои В. Мугнецяна являются непосредственными носителями эпичности: они сильны и открыты окружающему миру, часто ощущают в себе тысячелетнее прошлое человека, с болью отмечая, что они отошли от истоков, от «сказочных похитителей яблок», от своих мифических предков (Давида, Мгера и др.). При этом автор выделяет не только естественную природу своих героев, но и их духовно-нравственные связи с первочеловеком.

Писателю удалось в своих произведениях решить непростую задачу создания образов-характеров посредством раскрытия их интуитивной природы, психологически обоснованных конфликтов, в том числе между героем и его «внутренним человеком».

Мугнецян достигает индивидуализации образов, подчеркивая тип характера, признавая важность силы (физической и духовной), приравнивая духовную силу к типу характера. Писатель ставит типы личностей в основу сложных отношений образов, их многоуровневых связей.

Personality Type in the Works of V. Mughnetsyan

Susanna Tumanyan

Summary

Key words: *image, figurative thinking, type, image-character, personality, individuality, strength, heredity.*

The newest period of the modern Armenian literature starting from the 60s of the 20th century has strengthened the vein of a person's glorification, meanwhile unchaining him from the often stereotyped images. The problems of individualization, persuasiveness, originality and truthfulness of the characters in fiction have acquired paramount importance.

The interest towards these aspects is also evident in V. Mughnetsyan's works, more particularly in his collection "Multipath" and his novels "Sacrifice-offering", "Aliz", "New Comers", and "Taboo".

In his works V. Mughnetsyan accentuates the personality type and his philosophy of life. The characters are inseparable from time, environment, and roots. The ancestral memory of the image-characters created by him seeks to determine the genetic code of the people. The person, immersed in himself, analyzes his actions, "anatomizes" himself in search of his individuality, in search of his own personality.

V. Mughnetsyan's characters are direct bearers of epicism: they are strong and open to the surrounding world. They often embrace the pain of the thousand-year old human past, painfully noting that they have departed from their origins, from the "fabulous apple snatchers", from their mythical ancestors (David, Mher, and others). Meanwhile the author highlights not only the natural essence of his characters, but also their spiritual and moral connections with the original human.

In his works the writer has managed to solve the difficult task of creating image-characters by revealing their intuitive nature, psychologically grounded conflicts, including those between the hero and his "inner character".

Mughnetsyan has achieved individualization of his characters by emphasizing the character type, recognizing the importance of strength (physical and spiritual), relating spiritual strength to the character type. The writer puts personality types at the core of the complex relationships of the images and their multi-level connections.

Ներկայացվել է 12.04.2023 թ.

Գրախոսվել է 18.04.2023 թ.

Ընդունվել է տպագրության 25.05.2023 թ.